

KROONIKA

KÜMME AASTAT OPERATSIOONIST “IRAAGI VABADUS”: AJALOOLINE, POLIITILINE JA ÕIGUSLIK ÜLEVAADE NING IRAAGI TULEVIKUPERSPEKTIIVID

20. märtsil 2013 möödus kümme aastat Iraagi sõja algusest, millega seoses korraldasid Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused (KVÜÕA) 22. märtsil 2013 konverentsi “Kümme aastat operatsioonist Iraagi vabadus”.¹ Eesti kaitsevälased osalesid rahvusvahelise koalitsiooni koosseisus operatsioonil alates juunist 2003 ja lahkusid Iraagist jaanuaris 2009. Ameerika Ühendriikide viimased sõjaväelased lahkusid 18. detsembril 2011, mis tähendas ka operatsiooni “Iraagi vabadus” lõppu. Märkimist väärib asjaolu, et kuigi Eesti osales Iraagi sõjas, ei ole sellel teemal sarnaseid konverentse varem peetud ning samuti on vähe avaldatud uurimusi antud valdkonnast.

Konverentsil esinesid Eesti diplomaadid, kaitsevälased, juristid, poliitoloogid ja ajaloolased, kes käsitlesid oma ettekannetes kõnealuse operatsiooni erinevaid aspekte, sh poliitilisi, sõjalisi, õiguslikke ja kultuurilis-ajaloolisi. Samuti pöörati tähelepanu Iraagi arengule ja võimalikele tulevikuperspektiividele.

Konverentsi avaosas leidsid käsitlemist Iraagi operatsiooni ja sissetungi otsustusprotsessi välispoliitilised, sõjalised ja õiguslikud aspektid, mida esitasid vastavalt Eesti alaline esindaja Euroopa Liidu poliitilises ja julgeolekukomitees Harri Tiido, tollane KVÜÕA ülema asetäitja kolonel Martin Herem ning Tartu Ülikooli rahvusvahelise õiguse dotsent ning KVÜÕA riigi- ja rahvusvahelise õiguse dotsent René Värk. KVÜÕA julgeolekupoliitika ja strateegia õppesuuna dotsent Holger Mölder andis ülevaate Iraagist ja tema rahvusvahelisest seisundist aastal 2003. KVÜÕA rakendusuringute keskuse teadur kapten Karl Salum käsitles oma ettekandes

Käesolev artikkel valmis Eesti Teadusfondi grantide 8669 ja 8993 toetusel.

¹ Konverentsi kohta vt <<http://www.ksk.edu.ee/uudised/konverentsi-%e2%80%9ekumme-aastat-operatsioonist-iraagi-vabadus%e2%80%9c-saab-jalgida-veebi-vahendusel>> (25.8.2013).

Iraagi siseriiklikku dünaamikat ja föderalismis perspektiive. Riigikogu liige Mart Nutt rääkis inimõiguste olukorrast ja nende rikkumistest Iraagis. KVÜÕA keelekeskuse juhataja-dotsent ja Tartu Ülikooli orientalistika vanemteaduri Vladimir Sazonovi ettekanne käsitles Iraagis toimunud muuseumite ja arheoloogiliste muististe ja muistsete linnade rüüstamist kohalike poolt vahetult pärast sõjalise operatsiooni algust. Ettekandjatest olid kolonel Herem ja kapten Salum ka ise Iraagi sõjas osalenud. Konverents lõppes paneeldiskussiooniga “Iraagi operatsiooni õppetunnid: Iraak ja olukord regioonis kümme aastat hiljem”, kus lisaks ettekandjatele osales tollane KVÜÕA ülem kolonel Arne Ermus.

Ajaloolis-kultuuriline ülevaade

Kümme aastat ei ole ajaloo jaoks sugugi pikk periood, aga kuna need aastad on olnud üpris tormilised mitte ainult Iraagi, vaid laiema terve Lähis-Ida jaoks, on see ajastu avaldanud suurt mõju maailma poliitikale ja majandusele.

Tänapäeval on suur osa Lähis-Idast endiselt ebastabiilne ning lisaks Iraagile, Afganistanile ja Palestiinale on viimasel ajal puhkenud konfliktid veel Liibüas, Süürias, Egiptuses ja mujalgi. Lähis- ja Kesk-Ida ei ole kunagi olnud eriti rahulik piirkond – ajalooliselt on sealne olukord kujunenud väga keeruliselt. Kodusõjad, terroriaktid, etnilised ja religioossed konfliktid, sõjalised invasioonid ning ülestõusud vapustavad Lähis- ja Kesk-Ida alasid juba tuhandeid aastaid.² Venemaal asuva Lähis-Ida instituudi president Jevgeni Satanovski kirjutab, et “Zbigniew Brzezinski järgi nimetavad politoloogid seda territooriumi “ebastabiilsuse kaareks”, mis enam-vähem vastab tegelikkusele”.³ Vaadates Lähis-Ida sisemisi arenguid, tundub, et ka 21. sajandil muutub olukord aina keerulisemaks ja ebastabiilsemaks. Saddam Hussein oli tüüpiline idamaine despoot, sarnane muistsetele Lähis-Ida valitsejatele⁴ nagu Šulgi (2093–2046 eKr),⁵ Hammurapi (1792–1750 eKr)⁶

² Lähis-Ida rahvusvaheliste suhete kohta vt Louise Fawcett, *International relations of the Middle East* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

³ Jevgenii Satanovskii, *Rossija i Bližnii Vostok: kotel s nepriyatnostyami* (Moskva: Éskmo, 2012), 13.

⁴ Peeter Espak, Vladimir Sazonov, “Idamaise despotismi lätend. Kuningavõim muistses Sumeris ja Akkadis”, *Horisont*, 5 (2005), 34–41.

⁵ Vladimir Sazonov, “Kuningas Šulgi laul: mõned märkused Uus-sumeri kuninga Šulgi (2093–2046) kuningavõimu ideoloogia kohta”, *Usuteaduslik Ajakiri*, 1 (57) (2008), 84–97.

⁶ Vt nt Horst Klengel, *König Hammurapi und der Alltag Babylons* (Düsseldorf; Zürich: Artemis & Winkler, 1999).

või Asarhaddon⁷ (680–669 eKr), kelle valitsemist võib lühidalt iseloomustada kui "piitsa ja prääniku" poliitikat.⁸

Oma võimuaastate jooksul Iraagis küüditas Saddam Hussein hulgaliselt inimesi, eriti kurde, keda ta soovis arabiseerida. Kui 1988. aastal lõppes Iraani-Iraagi sõda (1980–88)⁹, astus Iraagi sõjavägi Saddami käsul Põhja-Iraagis elavate kurdide, assüürlaste, turkomanide, jeziidide jt vastu. See oli väga jõhker sõjaline kampaania Iraagi vähemusrahvuste vastu, mida võib pidada genotsiidiks. Saddami sugulane *keemia Ali* ehk Majid,¹⁰ kes seda operatsiooni juhtis, hävitas 4000 kurdi küla ja keemiarünnaku käigus tapeti 5000 kurdi. Kokkuvõttes hukkus selles kurdide-vastases sõjakäigus 182 000 kurdi.¹¹

Saddam Hussein auahned plaanid ning sõjalised avantüürid kukkusid läbi ja lõppesid Iraagi jaoks dramaatiliselt.¹² Kaheksa aastat kestnud kurnav sõda mitu korda suurema ja tugevama Iraaniga surus seni majanduslikult enam-vähem stabiilse ja suhteliselt rikka Iraagi põlvili, nõrgestas ja demoraliseeris Iraagi armee ning tõi kaasa miljonid ohvrid, nälja ja haigused. Kuid Hussein ei lasknud ennast sellest mõjutada ning selle asemel, et lasta riigil ja majandusel kosuda, alustas ta 1990. aastal uut ambitsioonikat sõjalist kampaaniat väikese Kuveidi vastu, lootes ilmselt ikka veel luua võimsat Iraagi suurriiki ja saada Kuveidi naftavarud oma kontrolli alla. Tulemus oli taas laastav: Kuveidi majandus purustati ja 1991. aastal puhkenud Lahesõjas hävitasid Ameerika Ühendriigid koos liitlastega Iraagi armee võimsuse.¹³

Lõpliku hoobi sai Iraak 2003. aastal alanud sõjas. Märtsis 2003 alustasid Ameerika Ühendriigid ja tema liitlased sõjategevust Iraagis ning aprillis 2003 oli Saddam Hussein režiim kukutatud. Saddam vangistati ja anti

⁷ Vt lähemalt Erle Leichty, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680–669 BC)*, Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period, 4 (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2011).

⁸ Vladimir Sazonov, "Küüditamis- ja terroripoliitika Kesk-Assüüria ja Uus-Assüüria impeeriumites 13.–7. sajandil eKr", *Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste Toimetised*, 16 (2012), 180–202.

⁹ Efraim Karsh, *Iraani-Iraagi sõda 1980–1988* (Tallinn: Koolibri, 2010); vt ka Vladimir Sazonov, "Vanad rivaalid", *Postimees*, 6.2.2012, 6–7.

¹⁰ Ali Hassan al-Majid oli 1988. aastal BAATH-i partei juht Põhja-Iraagis, aastatel 1991–95 Iraagi kaitseminister ja pärast seda Iraagi luureteenistuse juht. Mõisteti surma ja hukati 2010. aastal.

¹¹ William Spencer, *Global studies: the Middle East*, 11th edn (Guilford, CT: Dushkin Publishing Group, 2007), 75.

¹² Iraagi kohta Saddam Hussein ajal vt Martin Hallik, Olaf-Mihkel Klassen, *Taaveti tähest Talibani languseni: konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast II maailmasõda* (Tallinn: Argo, 2004), 150–202.

¹³ Lahesõja kohta vt lähemalt Alastair Finland, *Lahesõda 1991* (Tallinn: Koolibri, 2009).

kohtu alla. Iraaki minekut põhjendati Hussein'i diktatuuri kukutamise ja demokraatia kehtestamise vajadusega.

Kümme aastat pärast sõja algust pole demokraatia kehtestamine Iraagis veel täielikult õnnestunud, kuigi mõningaid demokratiseerimise tunnuseid on siiski märgata.¹⁴

Aastatel 2010–11 Tuneesias üpris lootusrikkalt alanud rahutused, mis levisid ka teistesse Lähis-Ida maadesse ja mis said ajakirjanduses tuntuks kui “araabia kevad”, ei toonud araablastele 2012. aasta seisuga veel midagi head ja vaevalt, et toovadki. Nagu on märkinud Mart Helme, on “araabia kevade paljulubavad õied sügiskülmades närbunud, jättes järele pigem kibedad kui söögikõbulikud viljad”.¹⁵ Araabia kevad tekitas Lähis- ja Kesk-Idas lisaks Iraagile ja Afganistanile mitmeid uusi pingekoldeid ning viis mõned riigid lausa kodusõjani. Nagu näiteks Süüria,¹⁶ kus president Bashar Assad üritab meeleheitlikult võimu säilitada, või Liibüa, kus diktaator Muammar Gaddafi režiim langes verise kodusõja käigus oktoobris 2011.

Kui mais 1945 Saksamaa kapituleerus, alustati seal denatsifitseerimise, desarmeerimise ja demokratiseerimisega. Lääneeuroopaliku demokraatiatudeli sisseviimine Saksamaal oli võimalik, kuna demokraatia polnud sakslastele mõistmatu võõrkeha.¹⁷ Iraagis demokraatia kehtestamisega pärast BAATH-i partei¹⁸ ja Saddam Hussein'i diktatuuri kukutamist ei lähe sugugi nii kergelt. Lähis-Ida regiooni jaoks, kus peamiseks valitsemismudeliteks on klannilik-hõimulik monarhia, sõjaline diktatuur või hoopis teokraatia kaliifi, imaami või ajatollaga eesotsas, on lääneeuroopalik demokraatia mudel enamasti vastuvõetamatu. See tuleks paljude kohalike arvates kõigi vahenditega eemale tõrjuda, sest eriti konservatiivsete ja radikaalsete usufanaatikute silmis murraks ja hävitaks demokraatia nende maailmavaate ja aastatuhandeid kestnud muistsed traditsioonid, tavad ja väärtused, mis lähtuvad islamist, Koraanist ja islami õiguslikest normidest (tuntud kui šariaat¹⁹) ning hõimude ja klannide ülikonservatiivsetest kommetest ja tavadest. Kas oleks võimalik Lähis-Idas kehtestada demokraatlikud süsteemid, mis suudaksid normaalselt toimida ning mis oleksid

¹⁴ Vladimir Sazonov, “Masendav perspektiiv”, *Postimees*, 20.3.2013, 12–13.

¹⁵ Araabia kevade kohta vt Mart Helme, “Araabia kevadest araabia sügisesse”, *Maaailma Vaade*, 15 (2011), <http://www.maailmavaade.ee/?d=araabia_1111> (25.8.2013).

¹⁶ Peeter Espak, Vladimir Sazonov, “Suurkuningate võimu lõpp?”, *Diplomaatia*, 8 (2012), 2–4.

¹⁷ Vt İevgenii Primakov, *Bližnii Vostok na scene i za kulisami* (Moskva: Rossiiskaya gazeta, 2006), 353–358.

¹⁸ Araabia Sotsialistlik Taassünni Partei.

¹⁹ Šariaadi kohta vt David Waines, *Sissejuhatus islamisse* (Tallinn: Bit, 2003), 96, 99, 102, 140.

võimelised hoidma kontrolli all väga erinevad jõude, et riik ei laguneks ega puhkeks sõjaline konflikt või et valitsev eliit ei muutuks korrumpeerinud ja stagneerunud oligarhiliseks klikiks, nagu Egiptuses Hosni Mubarak (1981–2011) ajal?

Saddam Hussein, olles küll tüüpiline idamaine despoot, suutis hoida riigi stabiilsena ja vältida selle sattumist äärmuslike jõudude kätte. BAATH-i parteile alternatiivset toimivat süsteemi pole Iraagis suudetud luua. Iraagi detsentraliseerimine ja lagunemine, terrorismi ohu suurenemine, kodusõda, miljonid emigrandid ja hukkunud, nälg, demograafiline katastroof, usuliste ja etniliste konfliktide eskaleerumine ning islami radikaalide võimutsemine teatud piirkondades – see on 2003. aasta sõjalise operatsiooni ja selle järgnenud Iraagi demokratiseerimisprotsessi tulemus. Miks ei ole Iraagist saanud hästi toimivat demokraatlikku vabariiki? Vastust tuleks otsida laiemalt Lähis-Ida ja kitsamalt Iraagi ajaloolis-kultuurilistest ja etnilis-religioosetest omapäradest.

Asso Zand ja Kristiina Koivunen kirjutasid 2012. aasta veebruaris tabavalt, et "Iraagi praeguse keerulise olukorra mõistmiseks tuleb vaadata tagasi möödunud sajandi algusesse, mil varises kokku Osmani riik. Sellist rahvast nagu iraklased ega sellist keelt nagu iraaigi keel ei ole olemas. Iraagi riik loodi kokkuvarisenud Osmani riigi mõningatest osadest."²⁰ Kunstlikult kokku liidetud riik ei ole homogeenne. Arvukad etnilised ja religioossed grupid ei saa omavahel läbi ja riik ise on jätkuvalt keerulises majanduslikus ja poliitilises olukorras. Jõud, mis on Iraagis hetkel võimul, ei tundu kõige demokraatlikumad: kristlasi, jeziite, assüürlasi jt vähemusi kiusatakse taga nii usulise kui ka etnilise kuuluvuse pärast.

Kui rääkida kultuurilis-ajaloolisest aspektist, siis Ameerika Ühendriikide armee sõjaliste operatsioonide käigus Bagdadi linna vallutamisel aprillis 2003 rüüstasid kohalikud marodöörid Iraagi Rahvusmuuseumit, kus hävitati, purustati ja varastati väärtuslikke esemeid.²¹ Kaduma läksid tuhanded unikaalsed kiilkirja tekstid, muistsed raidkirjad, arabiakeelsed käsikirjad, kujud ja muud väga väärtuslikud artefaktid.²² Siinkohal peaks mainima, et Saddam Hussein jaoks oli Iraagi ajalugu tähtis ja ta kasutas mitmeid võtteid ja näiteid muistsest Assüüriast ja Babülooniast, aga ka

²⁰ Asso Zand ja Kristiina Koivunen, "Iraagi habras föderatsioon", *Diplomaatia*, 101/102 (2012), <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/iraagi-habras-foderatsioon>> (25.8.2013).

²¹ Lõhutud kujusid vt nt https://oi.uchicago.edu/OI/IRAQ/dbfiles/farchakh/museumphotos.htm#iraqmuseumbaghdad2003_a (25.8.2013).

²² Vt lähemalt *Catastrophe! The looting and destruction of Iraq's past 2008*, <<http://oi.uchicago.edu/pdf/oimp28.pdf>> (25.8.2013).

Araabia kalifaadi ajast selleks, et suurendada oma populaarsust ning kinnitada oma võimu.²³

Poliitiline ülevaade ja tulevikuperspektiivid

2003. aasta Iraagi sõda tähendas pärast külma sõja lõppu tekkinud laiale konsensusele tuginevale mittepolaarsele kantiaanlikule rahvusvahelisele süsteemile tõsist väljakutset.²⁴ Pärast 2001. aasta 11. septembri terroriakti alanud üleilmse terrorismivastase sõja käigus tekkis surve nn “paaria- või kelmiriikidele”, sh neile, keda Ameerika Ühendriikide välisministeerium oli välja toonud kui terrorismi toetavad: Liibüa, Iraak, Lõuna-Jeemen, Süüria, Kuuba, Iraan, Sudaan, Põhja-Korea.²⁵ Talibani režiim Afganistanis ei sattunud küll nimekirja, kuid 2001. aastal võeti üleilmse terrorismivastase sõja esimesed sõjalised operatsioonid ette just Afganistanis, sest sinna oli kolinud Sudaanist lahkuma sunnitud Al-Qaeda. Kuigi Saddam Husseini režiim ei olnud seotud islamiterroristidega, vaid oli nendega vaenujalal, kerkis ta sellest hoolimata paariiriikide²⁶ esiritta.

Iraak sattus rahvusvahelise süsteemiga tõsisesse vastuollu 1990. aastal, kui Saddam Hussein vallutas Kuveidi. 1980. aastatel, kui Iraak oli sõjas Iraaniga, toetasid lääneriigid valdavalt Iraaki, mistõttu Hussein arvas, et ta on kogunud piisavalt usalduskrediiti, mis võimaldab tal kasvatada Iraagi mõjuvõimu piirkonnas. 1991. aasta Lahesõja käigus sunniti Iraak Kuveidist küll lahkuma, kuid operatsiooni ei viidud lõpuni ning Husseini režiim jäi Iraagis võimule. Lääne demokraatia kartis Iraani islamirevolutsiooni

²³ Vt lähemalt: Vladimir Sazonov, “Saddam Hussein ja Iraagi katastroof”, *Katastroofid Maa ajaloos*, toim Liina Laumets, Liisa Lang, Karin Truuver, Reet Nemliher, Schola Geologica VIII (Tartu: Eesti Looduseuurijate Selts, Tartu Ülikooli Ökoloogia ja Maateaduste Instituut, Tallinna Tehnikaülikooli Geoloogia Instituut, Tallinna Tehnikaülikooli Mäeinstituut, Mäenduse ja geoloogia teadusklubi, 2012), 19–36; Rainer Hermann, “Saladin und Nebukadnezar als Vorbild”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2.1.2007, 3, <<http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/saddam-hussein-saladin-und-nebukadnezar-als-vorbild-1385362.html>> (25.8.2013); Dzhon Apdaik, *Saddam Husein: politicheskaya biografiya* (Rostov-na-Donu: Feniks, 1999), 22–23.

²⁴ Vt Holger Mölder, *Cooperative security dilemma – practicing the Hobbesian security culture in the Kantian security environment* (Tartu: Tartu University Press, 2010), 125–128.

²⁵ Holger Mölder, “The culture of fear in international politics – a Western-dominated international system and its extremist challenges”, *Estonian National Defence College Proceedings*, 14 (2011), 241–263 (249–250).

²⁶ Paariiriikidena identifitseeritavad riigid vastanduvad rahvusvahelisele süsteemile. Nad üritavad saavutada tähelepanu ja tunnustust läbi süsteemi poolt aktsepteeritud käitumisnormide eiramise, vt Richard N. Lebow, *A cultural theory of international relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 544.

eksporti ja sekulaarne araabia sotsialist Saddam Hussein oli sobiv puhver tasakaalustamiseks Iraani võimalikke mõjusid. Kuigi 1991. aastal puhkes Iraagis šiitide ülestõus, vaatasid lääneriigid eesotsas Ameerika Ühendriikidega pealt, kuidas Hussein ülestõusu maha surus.²⁷

Pärast 2001. aasta terrorirünnakut olukord muutus ja rahvusvaheline surve Saddam Husseinile režiimile tugevnes. Husseinile probleem oli, et ta ei tajunud rahvusvahelist survet adekvaatselt ega arvestanud Ameerika Ühendriikide välispoliitikas puhuma hakanud uute tuultega. Ameerika Ühendriigid olid Iraagi ohtude nimekirjas pärast siseriiklikke vaenlasi ja Iraani alles kolmandal kohal.²⁸ Mõlemad pooled mängisid müüdiga massihävitusrelvadest, kuid kui George W. Bushi administratsioon püüdis selle najal õigustada sissetungi, siis Saddam Hussein kasutas seda heidutuse eesmärgil.²⁹

Ameerika Ühendriikide välispoliitilist doktriini hakkas George W. Bushi ametiajal kujundama neokonservatiivide ideoloogiline rühmitus, mille löid 1970. aastate alguses endised marksistid, kes Vietnami sõja ajal toetasid Ühendriikide sekkumist ja pöördusid antikommunismi. Neokonservatiivide ideoloog Irving Kristol on määratlenud nende välispoliitilisi põhimõtteid läbi viie postulaadi: 1) patriotism on vajadus; 2) maailma konsensuslik valitsus (ÜRO) on kohutav idee; 3) riigimehed peavad olema suutelised vaenlasi sõpradest eraldama; 4) rahvuslikke huve tuleb kaitsta nii kodu- kui ka välismaal; 5) tugevad relvajõud on prioriteet.³⁰ Lähis-Idas on neokonservatiivid toetanud Iisraeli huvidest lähtuvat agressiivset välispoliitikat ning 1990. aastatel pärast Lahesõda nõudsid nad järjekindlalt Saddam Husseinile kukutamist ja sõjalist sekkumist Iraagis. Üleilmne sõda terrorismi vastu ja Iraagi süüdistamine massihävitusrelvade omamises löid sobiva fooni Iraagi ründamiseks.

Neokonservatiivide suurenev mõju Ameerika Ühendriikide välispoliitilise doktriini kujundamisele tekitas lahkkelisid paljude Euroopa liitlastega, kes eelistasid rahumeelseid lahendusi. Ameerika Ühendriikide tolleaegne kaitseminister Donald Rumsfeld tõmbas rajajoone "vana" ja "uue" Euroopa vahele ning ütles: "Siin te nüüd arvate, et Saksamaa ja Prantsusmaa ongi Euroopa. Mina nii ei arva. Ma arvan, et see on vana Euroopa. Kui te vaatate kogu tänast NATO-Euroopat, on selle raskuskese nihkunud

²⁷ Michael Gordon, Bernard Traynor, *Cobra II – Iraagi sõda ja okupatsioon* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008), 13–14.

²⁸ *Ibid*, 65.

²⁹ *Ibid*, 76–78.

³⁰ Irving Kristol, "The neoconservative persuasion", *The Weekly Standard*, 25.8.2003, <<http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/003/000tzmlw.asp>> (25.8.2013).

itta ja meil on hulk uusi liikmeid.”³¹ Teatud mõtteskeemid, kus transatlantilise suuna esindajad (Ameerika Ühendriigid, Ühendkuningriik, Taani, Poola ja teised Ida-Euroopa riigid) vastandusid eurotsentristlikule suunale (Saksamaa, Prantsusmaa, Belgia, hiljem ka Hispaania), iseloomustavad 21. sajandi esimese aastakümne strateegilist jagunemist NATO-s.³²

Iraagis puudus 2003. aastal selline revolutsiooniline situatsioon, mis põhjustas mitmete Saddami-sarnaste diktaatorite langemise “araabia kevade” käigus. Iraagi opositsioon oli nõrk ja killustatud. Separatistlikud kurdid võitlesid pigem suurema omavalitsuse ja sõltumatu kurdi riigi nimel. Šiiidid olid Iraagis enamuses, kuid neil puudus Ühendriikide usaldus nende sidemete tõttu Iraaniga. Koalitsioon tegi panuse vana kooli opositsionääridele (nagu Ahmed Chalabi), kes olid lahkunud Iraagist juba pärast kuningavõimu kukutamist 1957. aastal, kuid iraaklaste uus generatsioon ei tundnud neid ja nende kohalik toetusbaas Iraagis oli peaaegu olematu. Väline interventsioon, millel puudus arvestatav toetus kohapeal, venitas operatsiooni pikaajaliseks sõjaks, sest okupatsioonijõududega sattusid konflikti nii opositsioonilised šiiidid kui ka end kõrvale tõrjutuna tundnud sunniidid. Kui Saddam Hussein oli suutnud Al-Qaeda riigist eemal hoida, siis okupatsiooni tingimustes jõudsid Al-Qaedaga seotud salafistlikud islamirühmitused Iraaki ja destabiliseerisid riiki.

Iraagi operatsioon tõestas, et ühtegi rahvusvahelist kriisi ei ole võimalik lahendada üksnes sõjaliselt, vaid väga oluline osa on konfliktijärgsel rahuloomel, mis peab tagama demokraatlike institutsioonide stabiilsuse ja järjepidevuse. Okupatsioonivõimudel puudus selge siht ja nägemus, mis saab Iraagist pärast Saddam Hussein'i kukutamist ja nad ei usaldanud endise režiimi struktuure. Nii saadeti laiali armee ja politsei, mille taastamine võttis aega. Iraagi operatsioonist võib õppida, et välisriikide interventsiooni võib rakendada kohapealse vastupanu toetuseks, kuid ainult rahvusvahelisele sekkumisele toetuv sõjaline operatsioon on pikemas perspektiivis mõistetud läbikukkumisele. 2003. aasta Iraagi sõda oli ka kaasaegne info-sõda, mis levis telekanalite kaudu üle maailma. Virtuaalsõda, mille üheks kangelaseks tõusis tolleaegne Iraagi informatsiooniminister Mohammed Saeed al-Sahhaf, kes veel 8. aprillil 2003 teatas Iraagi vägedele alistuvatest ameeriklastest, toimus “päris” sõjalise operatsiooniga paralleelselt.³³

³¹ Jeroen Bult, “Baltimaad – kas “uue” Euroopa esmaasukad?”, *Diplomaatia*, 25 (2005), <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/baltimaad-kas-uue-euroopa-esmaasukad>> (25.8.2013).

³² Vt ka Hans Mouritzen, “Choosing sides in the European Iraq conflict: a test of new geopolitical theory”, *European Security*, 15:2 (2006), 137–163.

³³ Gihan Shahine, “Al-Sahhaf’s legacy”, *Al-Ahram Weekly*, 635 (2003), <<http://weekly.ahram.org.eg/2003/635/eg3.htm>> (25.8.2013).

Eesti osalust Iraagi sõjas mõjutas soov saada NATO liikmeks, milleks oli vajalik Ameerika Ühendriikide toetus. Tugeva liitlase toetamine sõjalisel operatsioonil on üks võimalus püsiva liitlassuhte kindlustamiseks ja 2003. aasta kevadel tekkinud situatsioon Iraagi ümber pakkus selleks ahvatleva võimaluse. NATO riikide hulgas toimunud lõhenemine Iraagi operatsiooni heakskiitmisel muutis Ameerika Ühendriigid sõltuvaks Ida-Euroopa riikide toetusest ja Ameerika Ühendriikidelt lähtuv surve "uuele Euroopale" ehk NATO-ga liituda soovivatele riikidele oli märgatav. Operatsioonil osalemisest saadav poliitiline kasu kaalus üles võimalikud vastuargumendid. Suursaadik Harri Tiido ütles konverentsil, et kuigi Iraagi operatsioonil osalemise juriidilised ettekäanded toetusid kinnitust mitte leidnud argumentidele, siis suure tõenäosusega oleks ta andnud peaministrile ka täna samasuguse soovitusel Iraagi osas, nagu andis 10 aastat tagasi.³⁴

Sissetungi õiguslikud aspektid

Liitlaste otsus kasutada Iraagi vastu relvastatud jõudu tõstas mitmeid tõsisemaid rahvusvahelise-õiguslikke küsimusi ja lõhestas oluliselt rahvusvahelist kogukonda, sh läänemaailma. Sõja ehk laiemalt relvastatud jõu kasutamine on tundlik teema rahvusvahelistes suhetes ja üks keskne teema ka rahvusvahelises õiguses. Selles küsimuses on lähtekohaks ÜRO harta, mis ühelt poolt sisaldab laiahaardelist relvastatud jõu kasutamise keeldu, kuid teiselt poolt tunnustab, et seda tohib kasutada individuaalseks ja kollektiivseks enesekaitseks ning ÜRO Julgeolekunõukogu loal kollektiivse julgeolekusüsteemi raames.³⁵ Seega, kas operatsioon "Iraagi vabadus" oli kooskõlas tänase õigusliku regulatsiooniga (jättes kõrvale poliitilised, moraalsed jms argumendid)?³⁶

Selleks, et anda 2013. aasta sissetungile asjakohane õiguslik hinnang,³⁷ tuleb esmalt minna tagasi Iraagi-Kuveidi konflikti (1990–91) juurde. Valdavalt majanduslikel põhjustel ja strateegiliste vaeleavestuste tulemusena ründas Iraak 2. augustil 1990 Kuveiti, mis allutati kõigest kahe päevaga.

³⁴ Oliver Kund, "Tiido: Eesti toetuskiri Iraagi sõjale kirjutati valmis Washingtonis", *Postimees*, 22.3.2013, <<http://www.postimees.ee/1177792/tiido-eesti-toetuskiri-iraagi-sojale-kirjutati-valmis-washingtonis>> (25.8.2013).

³⁵ ÜRO harta, vastavalt artiklid 2(4), 51 ja 42.

³⁶ Siinkohal käsitletakse just esmase sissetungi õiguspärasust. Hiljem andis Julgeolekunõukogu rahvusvahelisele koalitsioonile mandaadi Iraagis olemiseks ning rahu ja julgeoleku taastamiseks. Vt United Nations Security Council Resolution [edaspidi SC Res] 1511, 16 October 2003.

³⁷ Antud juhul antakse teemast lihtsustatud ülevaade, sügavamalt õiguslikku tuleb otsida teistest allikatest, millest mõnedele on allpool ka viidatud.

Külm sõda oli lõppemas ja suurriikide vahel valitses piisav konsensus, mis võimaldas Julgeolekunõukogul reageerida olukorrale varasemast jõulise-malt. ÜRO hartal põhinevat kollektiivset julgeolekusüsteemi rakendati esimest korda sellisena, nagu see oli planeeritud Teise maailmasõja järel. Julgeolekunõukogu määratles veel samal päeval olukorra rahu rikkumise-na ja nõudis Iraagi lahkumist Kuveidist.³⁸ Iraak ei allunud nõudmisele ja Julgeolekunõukogu võttis järgmisena kasutusele mittesõjalised meetmed, sh impordi- ja ekspordikeelu ning transpordiühenduse katkestamise.³⁹ Ka need ei mõjunud ja viimaks andis Julgeolekunõukogu riikidele loa kasu-tada “kõiki vajalikke meetmeid” (need hõlmavad ka relvastatud jõudu), et sundida Iraak Kuveidist lahkuma.⁴⁰ Seejuures anti Iraagile veel poolteist kuud aega ise Kuveidist lahkumiseks. Kuna etteantud tähtajaks, 15. jaanua-riks 1991 oli olukord muutusteta, alustasid koalitsiooniväed 17. jaanuaril operatsiooni “Kõrbetorm”, mille tulemusena aeti Iraak veebruari lõpuks Kuveidist välja ja koalitsiooniväed peatasid oma sõjalised operatsioonid. Julgeolekunõukogu võttis 3. aprillil vastu resolutsiooni, milles tervitati Kuveidi suveräänsuse taastamist, nõuti Iraagilt ja Kuveidilt omavahelise piiri austamist ning esitati Iraagile mitmeid nõudmisi, nt hävitada kõik keemilised ja bioloogilised relvad ning teatud ballistilised raketid, täita tuumarelvade leviku tõkestamise lepingut, teha igakülgset koostööd Rahu-svahelise Aatomienergia Agentuuriga, hoiduda terrorismist ja selle toe-tamisest.⁴¹ Resolutsioonis esitatud nõudmiste aktsepteerimine oli tingimu-seks, et Iraagi, Kuveidi ja liitlaste vahel jõustuks ametlik vaherahu. Iraak nõustus nende tingimustega kolm päeva hiljem.

Iraak aga ei täitnud nimetatud resolutsioonis esitatud nõudmisi ja pin-gestas suhteid rahvusvahelise kogukonnaga. Üheks äärmuslikuks tulemu-seks oli Ameerika Ühendriikide ja Ühendkuningriigi korraldatud nelja-päevane õhurünnakute seeria erinevatele Iraagi sihtmärkidele 1998. aasta detsembris.⁴² See oli karistusoperatsioon, sest Iraak ei teinud (piisavat) koos-tööd ÜRO relvastusinspektoriga. Olukord ei paranenud. Alates 2002. aasta sügisest hakkasid Ameerika Ühendriigid aktiivsemalt rääkima vajadusest kasutada relvastatud jõudu, sundimaks Iraaki täitma talle pandud desar-meerimiskohustusi. Enamik riike ei nõustunud selle lähenemisega (arva-mused lahknesid Julgeolekunõukogus, NATO-s, Euroopa Liidus jm) ja

³⁸ SC Res 660, 2 August 1990.

³⁹ Vt nt SC Res 661, 6 August 1990; SC Res 670, 25 September 1990.

⁴⁰ SC Res 678, 29 November 1990.

⁴¹ SC Res 687, 3 April 1991.

⁴² Sean D. Murphy, “Contemporary practice of the United States relating to international law”, *American Journal of International Law*, 93 (1999), 470–501 (471–479).

uue loa saamine Julgeolekunõukogust ebaõnnestus. Samas konstateeris Julgeolekunõukogu 8. novembril, et Iraak on oluliselt rikkunud oma desarmeerimiskohustusi, andis talle viimase võimaluse täita neid kohustusi ja hoiatas teda tõsiste tagajärgede eest jätkuva kohustuste eiramise korral.⁴³ Resolutsiooni eestvedajad, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik kinnitasid, et see ei sisalda automaatset ega kaudset luba relvastatud jõu kasutamiseks.⁴⁴ Ka teised riigid (nt Iirimaa, Mehhiko, Süüria) ütlesid, et sõjaliste meetmete kasutamine eeldab eraldi arutelu ja konkreetset otsustamist Julgeolekunõukogus. Kõnealused nõudmised edastati Iraagile, kes kinnitas ka nende kättesaamist.⁴⁵

Kuna olukord ei muutunud, püüdsid Ameerika Ühendriigid uuesti veenda Julgeolekunõukogu, et Iraak kujutab desarmeerimiskohustuste eiramise tõttu endast ohtu rahvusvahelisele rahule ja julgeolekule, kuid 5. veebruaril 2003 toimunud istungil jäi enamik liimesriike skeptiliseks ega andnud luba kasutada relvastatud jõudu.⁴⁶ Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik võtsid seejärel suuna unilateraalsele sõjalisele operatsioonile. Kolm päeva enne operatsiooni algust, 17. märtsil 2003, esitas George W. Bush Saddam Husseinile ultimaatumi – viimane ja tema pojad peavad 48 tunni jooksul riigist lahkuma või muidu on liitlased sunnitud kasutama relvastatud jõudu, et likvideerida Iraagi massihävitusrelvad. Selleks andvat loa Iraagi-Kuveidi konflikti aegsed Julgeolekunõukogu resolutsioonid, mis on jätkuvalt kehtivad.⁴⁷ Pärast sissetungi algust 20. märtsil informeerisid Ameerika Ühendriigid, Ühendkuningriik ja Austraalia (sissetungi esimeses faasis osalenud riigid) ka Julgeolekunõukogu, et nende tegevus põhineb varasematel resolutsioonidel ja on seega õiguspärane.⁴⁸ Enamik riike ja õigusteadlasi jäid eriarvamusele.

Liitlaste sissetungi Iraaki on püütud põhjendada mitmel viisil. Esiteks, tegemist oli humanitaarse interventsiooniga,⁴⁹ mis kaitses Iraagi rahvast oma valitsejate eest. President Bush meenutas Husseinile edastatud ultimaatumis, et Iraak oli varem kasutanud massihävitusrelvi oma rahva

⁴³ SC Res 1441, 8 November 2002.

⁴⁴ United Nations Documents [edaspidi UN Doc] S/PV.4644 (2002), 3–4.

⁴⁵ UN Doc S/2002/1242.

⁴⁶ Vt lähemalt UN Doc S/PV.4701 (2003).

⁴⁷ White House, *President says Saddam Hussein must leave Iraq within 48 hours*, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030317-7.html>> (20.5.2013).

⁴⁸ UN Doc S/2003/351; S/2003/350; S/2003/352.

⁴⁹ Kontseptsiooni kohta vt nt René Värk, "Humanitaarne interventsioon", *Juridica*, 11 (2003), 127–137.

vastu.⁵⁰ Näiteks Põhja- ja Lõuna-Iraagis 1990. aastatel rakendatud lennukeelutsoone kurdide ja šiiitide kaitseks põhjendati samuti humanitaarse vajadusega.⁵¹ Aga see põhjendus ei sobinud siiski kokku liitlaste sõjalise operatsiooni eesmärgiga 2003. aastal, samuti on humanitaarse interventsiooni õiguspärasus (olenemata võimalikest altruistlikest soovidest) endiselt väga küsitav.

Teiseks, tegemist oli terrorismivastase operatsiooniga. Näiteks Colin Powell väitis Julgeolekunõukogus rääkides, et hoolimata lubadustest mitte toetada terrorismi, on Iraagil jätkuvalt suhted terroristidega (Al-Qaeda).⁵² Veenvaid tõendeid selle kohta ei esitatud. Samas ei anna igasugused seosed terrorismiga õigust kasutada riigi vastu relvastatud jõudu, vaid selleks eeldatakse riigi aktiivset osalust terrorismis või määrava tähtsusega toetust terroristidele.⁵³ Ameerika Ühendriigid, Ühendkuningriik ja Austraalia ei toetunud ametlikult neile põhjendustele, kui selgitasid oma tegevuse motiive Julgeolekunõukogule.

Kolmandaks, tegemist oli enesekaitse teostamisega. Ameerika Ühendriigid viitasid Julgeolekunõukogule saadetud kirjas küll vajadusele kaitsta ennast ja rahvusvahelist kogukonda Iraagilt tuleneva ohu eest, kuid kasutatud sõnastus ei võimalda üheselt järeldada, kas see oli poliitiline või õiguslik argument.⁵⁴ Enesekaitse teostamise väide eeldab, et jätkati 1990. aastal tekkinud kollektiivset enesekaitset (Kuveidil oli õigus paluda teistelt riikidelt abi, mida ka tehti) ja ennekõike seda, et aastatel 1990–91 aset leidnud Kuveidi vabastamiseks toimunud sõjaline operatsioon oli üldse kollektiivse enesekaitse teostamine,⁵⁵ mitte kollektiivse julgeolekusüsteemi rakendamine. Tõsi, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik muutusid 1990. aastal kärsituks, kui Julgeolekunõukogu meetmed polnud piisavalt tõhusad ega sundinud Iraaki Kuveidist lahkuma, ja arvasid, et nad võivad kasutada Iraagi vastu relvastatud jõudu enesekaitse vormis.⁵⁶ Aga nad loobusid sellistest väidetest (osaliselt teiste riikide vastuseisu tõttu)

⁵⁰ White House, *President says Saddam Hussein must leave Iraq within 48 hours*.

⁵¹ Christine Gray, "From unity to polarization: international law and the use of force against Iraq", *European Journal of International Law*, 13 (2002), 1–19 (9).

⁵² UN Doc S/PV.4701 (2003), 14.

⁵³ Vt lähemalt René Värk, *Riikide enesekaitse ja kollektiivse julgeolekusüsteemi võimalikkusest terroristlike mitteriiklike rühmituste kontekstis* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011).

⁵⁴ UN Doc S/2003/351.

⁵⁵ Nagu arvab nt Yoram Dinstein, *War, aggression and self-defence*, 5th edn (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 325.

⁵⁶ Malvina Halberstam, "The right to self-defense once the Security Council takes action", *Michigan Journal of International Law*, 17 (1996), 229–248 (230).

ega toetunud järgnevates sõjalistes operatsioonides enesekaitseõigusele. Seega, millist enesekaitset jätkati 12 aastat hiljem? Või oli hiljuti tekkinud uus alus enesekaitse teostamiseks?

Riigil tekib õigus enesekaitsele, kui on toimunud relvastatud rünnak või äärmisel juhul (see on jätkuvalt vaidluste teema) eksisteerib ligiolev relvastatud rünnak, mis ei ole veel alanud, kuid on kohe algamas.⁵⁷ Nagu siseriiklikult, peab ka rahvusvahelisel tasandil enesekaitset teostama vahe-
tult pärast rünnakut. Seda arvestades on kummaline väita, et õigus enesekaitsele "taaselustus" veel 12 aastat pärast Iraagi rünnakut Kuveidile. Ka uut relvastatud rünnakut liitlaste vastu ei olnud toimunud. Ameerika Ühendriigid ei rääkinud isegi mitte ligiolevast relvastatud rünnakust, vaid vihjasid eespool käsitletud kirjas kõigest ohule. Aga oht (ajaliselt ja sisuliselt ebaselge võimalus, et kunagi rünnatakse) ei ole kindlasti piisav alus enesekaitse nimel relvastatud jõu kasutamiseks.

Neljandaks, tegemist oli Julgeolekunõukogult varem saadud loa realiseerimisega.⁵⁸ Seda ideed selgitas kõige detailsemalt Ühendkuningriigi valitsuse õigusnõunik lord Goldsmith.⁵⁹ Nagu eespool öeldud, Julgeolekunõukogu resolutsioon 1441, milles heideti Iraagile ette desarmeerimiskohustuste mittetäitmist ja hoiatati tõsiste tagajärgede eest, ei sisaldanud luba relvastatud jõu kasutamiseks. Aga selline luba tekkis resolutsioonide 678 (novembrist 1990), 687 (aprillist 1991) ja 1441 (novembrist 2002) koosmõjus. Esimene resolutsioon andis riikidele loa kasutada relvastatud jõudu, et ajada Iraak Kuveidist välja ning taastada regioonis rahu ja julgeolek. Teine resolutsioon kehtestas vaherahu ja seega ka peatas eelmise resolutsiooni volitused tingimusel, et Iraak täidab selles esitatud nõudeid. Kolmas resolutsioon kinnitas seda tingimust ja märkis, et Iraak on tõsiselt rikkunud neid nõudeid. Seega oli taaselustunud 1990. aasta novembris antud luba, mida sai 2003. aasta märtsis kasutada regioonis rahu ja julgeoleku taastamiseks (kuna Iraak ei desarmeerinud ennast, siis jäi nimetatud eesmärk varem täitmata ja tuli nüüd saavutada). Seejuures oli taaselustajaks seesama resolutsioon 1441, mille vastuvõtmisel kinnitasid Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik, et resolutsioon ei sisalda mingeid varjatud relvastatud jõu kasutamise õigustusi. Ilmselt olid need riigid veendunud, et saavad

⁵⁷ Preventiivse enesekaitse diskussiooni vt nt Christine Gray, *International law and the use of force*, 3rd edn (Oxford: Oxford University Press, 2008), 193–253.

⁵⁸ Vt lähemalt René Värk, "Liitlaste sõda Iraagis: kas legitiimne reaktsioon või illegaalne agressioon?", *Juridica*, 11 (2003), 496–500.

⁵⁹ Lord Goldsmithi nõuanne on ära toodud: Colin Warbrick, Dominic McGoldrick, "Current developments: public international law, I: the use of force against Iraq", *International and Comparative Law Quarterly*, 52 (2003), 811–824 (811–812).

Julgeolekunõukogult hiljem selgesõnalise loa relvastatud jõu kasutamiseks Iraagi vastu, kuid kui seda ei juhtunud, siis otsustati konstrueerida selline koosmõju efekt, arvestamata resolutsiooni 1441 vastuvõtmise konteksti.

Selline konstruktsioon on mitmel põhjusel küsitav. Iraagi-Kuveidi konflikt ja sissetung Iraaki on siiski kaks erinevat, kuigi seotud juhtumit, mistõttu on raske esimese puhul antud relvastatud jõu kasutamise luba üle kanda teisele. Samuti on raske uskuda (seda kinnitavad ka teiste riikide sõnavõtted), et Julgeolekunõukogu pidas võimalikuks loa taaselustumist ja seda eriti viisil, kus taaselustumise üle otsustavad mõned riigid või see saavutatakse sisuliselt pahatahtlikult. Muidugi ei saa jätta tähelepanuta asjaolu, et loa andmise ja selle väidetava taaselustumise vahele jäi üle 12 aasta – isegi kui nõustuda, et sellised load võiksid taaselustuda, siis kui pikaks võib selle perioodi venitada, ilma et asi muutuks tõeliseks nonsensiks?

Kokkuvõttes võib järeldada, et operatsioonil “Iraagi vabadus” puudus selge õiguslik alus. Interventsiooni läbiviimine toetus paljuski kinnitamata spekulatsioonidele, millele hiljem tõendeid ei suudetudki leida. Samuti lõhkus Iraagi operatsioon 1990. aastatel tekkinud ja 11. septembri terrorirünnakute järel tugevnenud rahvusvahelise kogukonna suhtelise ühtsuse. Tagantjärele võib tõdeda, et kuigi liitlaste põhjendustel oli teatav tõepõhi, ei nõustunud rahvusvaheline kogukond valdavalt operatsiooni õigustamiseks kasutatud väidetega. Liitlaste positsiooni nõrgestas sageli nende ebajärjekindel või lausa pahatahtlik käitumine, samuti teiste riikide usalduse kuritarvitamine. Kuigi operatsiooni sõjalist poolt võib hinnata edukaks, ei olnud liitlased valmis konfliktijärgseks rahuloomeks ja olukorra stabiliseerimine nõudis nii aega kui ka inimesi. Lisaks sellele on Iraagis kannatada saanud mitmed muistsed linnad ning muuseumid kümnete tuhandete esemetega.

Konverents täitis talle püstitatud eesmärgi, arutledes kümme aastat tagasi toimunud olulise rahvusvahelise sündmuse erinevate aspektide, ajendite ja tagajärgede üle. Arutelu taustal muutusid selgemaks ka Eesti tollaegsed põhjused Iraagi operatsioonis osalemiseks. Samuti toodi välja väärtuslikke õppetunde, mida Kaitsevägi sai taktikalisel tasandil, osaledes hiljem Julgeolekunõukogu mandaadil toimunud sõjalisel missioonil.